

Нові поселення стжижівської культури на Волині

У вивченні культур бронзової доби на Західній Волині останнім часом досягнуті значні успіхи. Зокрема, це стосується пам'яток стжижівської культури, поширеної також у сусідніх районах Південно-Східної Польщі. Перші кроки у їх вивченні були зроблені ще на початку 30-х років ХХ ст.¹ В середині 30-х років ширші розкопки були проведені З. Подковінською на поселенні с. Стжижув — неподалік від Грубешова (територія ПНР) і Я. Фітцке на поселенні поблизу хутора Валентинів та на могильнику поблизу м. Торчин, Волинської обл. На жаль, матеріали з розкопок Я. Фітцке майже повністю втрачені, а кілька коротких публікацій про ці розкопки мають інформаційний характер². Лише у 1960 р. були опубліковані матеріали з Стжижува³. Вперше звернув увагу на своєрідний характер цієї пам'ятки серед інших пам'яток культури шнурової кераміки Я. Глосік, який виділив їх в окремий тип⁴.

У післявоєнний період розкопки провадилися на поселеннях поблизу сіл Ставок, Волинської обл.⁵, с. Зозів, Великий Олексин і Муровиця, Ровенської обл.⁶ Кілька поховань було відкрито в Грудеку Надбужному, Грубешівського повіту⁷.

Ця стаття присвячена підсумкам розкопок автора в 1965 р. на поселеннях у басейні р. Сарни. Крім того, в статті використані матеріали стжижівської культури, виявлені В. В. Ауліхом у 1966 р. під час розкопок на староруському городищі поблизу с. Білів, Ровенської обл.

Поселення поблизу с. Усичі

Поселення знаходиться поблизу с. Усичі, близько 0,5 км на північ від шосейної дороги Луцьк—Володимир-Волинський, на південній околиці хутора Валентинів⁸. У 1937—1938 рр. Я. Фітцке дослідив тут понад десять «землянок», окремі з яких відносилися, на його думку, до культур стрічкової і шнурової кераміки та давньоруського часу.

¹ O. Cynkałowski. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961, стор. 35.

² J. Fitzke. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu.— Z otchłani wieków, t. XIII, z. 9-10. Poznań, 1938, стор. 128; його ж. Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Tozczyńcu, pow. Luck.— Sprawozdania PAN, t. XLIII, N 1. Kraków, 1938, стор. 26.

³ Z. Podkowińska. Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935—1937 oraz 1939.— Archeologia Polski, t. V, z. 1. Warszawa, 1960, стор. 39—80; J. Głósik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII. Warszawa, 1960, стор. 111—159.

⁴ J. Głósik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII. Warszawa, 1960, стор. 155.

⁵ Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, К., 1961, стор. 22—41.

⁶ І. К. Свешніков. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя.— МДАПВ, вип. 4, К., 1962, стор. 44—53.

⁷ J. Głósik. Groby kultury ceramiki sznurowej w miejscowości L. Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów.— Wiadomości archeologiczne, t. XXV, z. 1—2. Warszawa, 1958, стор. 160—164; його ж. Nowy grób kultury ceramiki sznurowej w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów.— Wiadomości archeologiczne, t. XXV, z. 4. Warszawa, 1958, стор. 382—384.

⁸ У попередніх працях місцезнаходження поселення пов'язувалося з названим хутором, який не включено у сучасний адміністративний поділ.

Поселення розташоване на південно-східному пологому схилі лівого берега р. Сарни (ліва притока р. Стир), а також на невеликому підвищенні у вигляді дюни в долині ріки, яке відокремлене від схилу старицею.

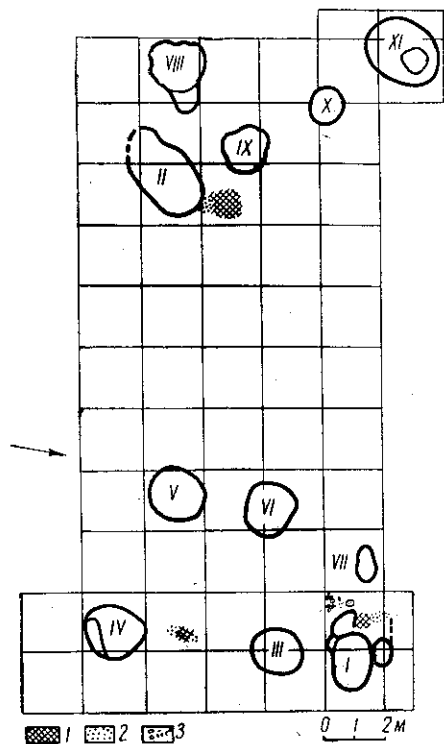

Рис. 1. План розкопу I (с. Усичі).
1 — випалена глина; 2 — попіл; 3 — поховання.

(1,25×0,5 м), товщину 0,3 м і являло собою випалену до цеглястого кольору материкову глину. Нижня частина вогнища випалена слабше. На північній частині вогнища лежав тонкий прошарок попелу (рис. 2). Звертає на себе увагу те, що в житлі було лише кілька дрібних фрагментів посуду.

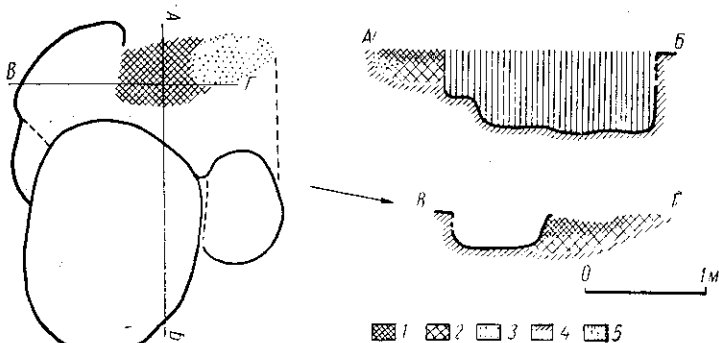

Рис. 2. План і розріз житла I (с. Усичі).

1 — випалена глина цеглястого кольору; 2 — випалена глина світло-коричневого кольору; 3 — попіл; 4 — материк; 5 — темний суглинок.

⁹ Слід зазначити, що в обох розкопах, закладених безпосередньо біля місця розкопу Я. Фітцке, не виявлено знахідок культури стрічкової кераміки і давньоруського часу, про які він пише. Натомість відкрито одну яму рубежу нашої ери.

Житло № 2 мало вигляд овальної ями з прямими стінками та нерівним дном, південна частина була глибша. Довжина житла близько 3 м, ширина 1,8 м, глибина північної частини 1 м, південної — 1,2 м від поверхні. Вогнище (1,3×1 м) товщиною 0,22 м знаходилося на краю північної стінки і за своїм виглядом майже не відрізнялося від попереднього. На черні виявлено залишки попелу і окремі дрібні вулики (рис. 3). Речовий матеріал з житла — крем'яні наконечники стріли і кілька відщепів (рис. 4, 6), невелика кількість дрібних фрагментів кераміки (рис. 5, 5) та дві кістяні пластини з отвором (рис. 5, 14, 16).

Здебільшого ями були невеликі і приблизно округлі. Діаметр їх коливався від 1—1,2 м (яма X) до 1,6—1,8 м (яма VI). Глибина їх становила 0,7—1,4 м від поверхні. Винятком була яма VIII, глибина якої досягала 1,8 м від поверхні. Інколи ями мали овальну форму і були дещо більші. Так, наприклад, розміри ями XI 2,6×2,10 м. Зокрема виділялася яма (3,3×2 м) у розкопі II правильної овальної форми з прямими стінками та рівним дном. Простежується певна специфіка речових знахідок в окремих ямах. Наприклад, у ямі VI виявлено уламки однієї посудини (рис. 6, 10), в ямі X знайдено близько сотні дрібних розбитих кісток тварин, в ямі XI і поблизу неї нерідко траплялися куски міцно випаленої глиняної обмазки. З окремих знахідок звертають на себе увагу наконечник списа з ями III (рис. 4, 3), пошкоджена крем'яна сокира з ями IX (рис. 5, 22) і пошкоджена пластинка з отвором з ями XI (рис. 5, 15). Особливості форми ям і культурних залишків вказують, що вони мали різне господарське призначення.

Крім описаних об'єктів, на поселенні відкрито два скорчені трупопокладення. Одне з них було досліджено Я. Фітцке. Інвентар поховання складався з трьох багатоорнаментованих відтисками шнура посудин (двох амфор) і миски з двома вушками під краєм¹⁰.

Друге поховання, відкрите у розкопі I, знаходилося на віддалі близько 15 м на південний схід від попереднього. Контури ями не простежувалися, небіжчик лежав на глибині 0,5 м від поверхні у скорченому стані, на правому боці, головою на північ. Кістки грудної клітки і кінцівок рук збереглися погано. На шийних хребцях лежала підвіска з ікла кабана (рис. 5, 20). Декілька подібних прикрас були знайдені в чоловічих похованнях на могильнику в Межановіцах у верхів'ях Вісли¹¹.

Варто підкреслити, що й на поселенні поблизу с. Ставок неподалік

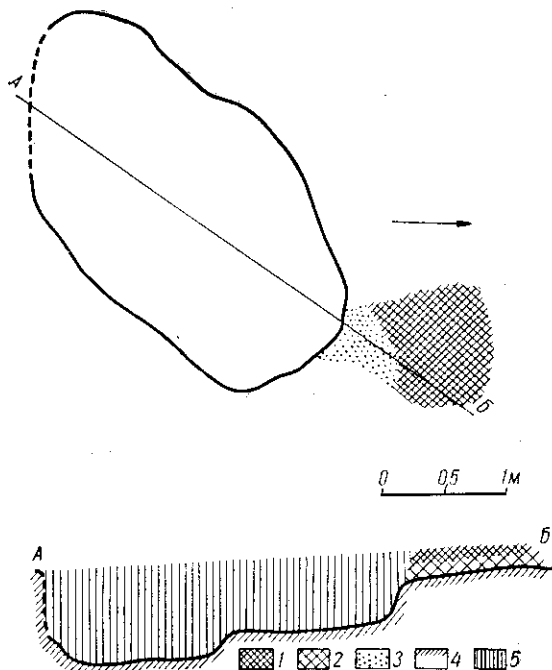

Рис. 3. План і розріз житла II (с. Усичі). 1 — випалена глина цегляного кольору; 2 — випалена глина світло-коричневого кольору; 3 — попіл; 4 — материк; 5 — темний суглинок.

¹⁰ Z otchłani wieków, t. XIII, z. 4-5. Poznań, 1937, стр. 65.

¹¹ K. Salewicz. Tymczasowe wyniki badań prehistorycznych w Mierzanowicach (pow. opatowski, woj. kieleckie). — Z otchłani wieków, t. XIII, z. 4-5. Poznań, 1937, стр. 49—50, рис. 13, 20; J. Machnik. Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce. — Materiały do prehistorii ziem polskich, t. III, z. 1.

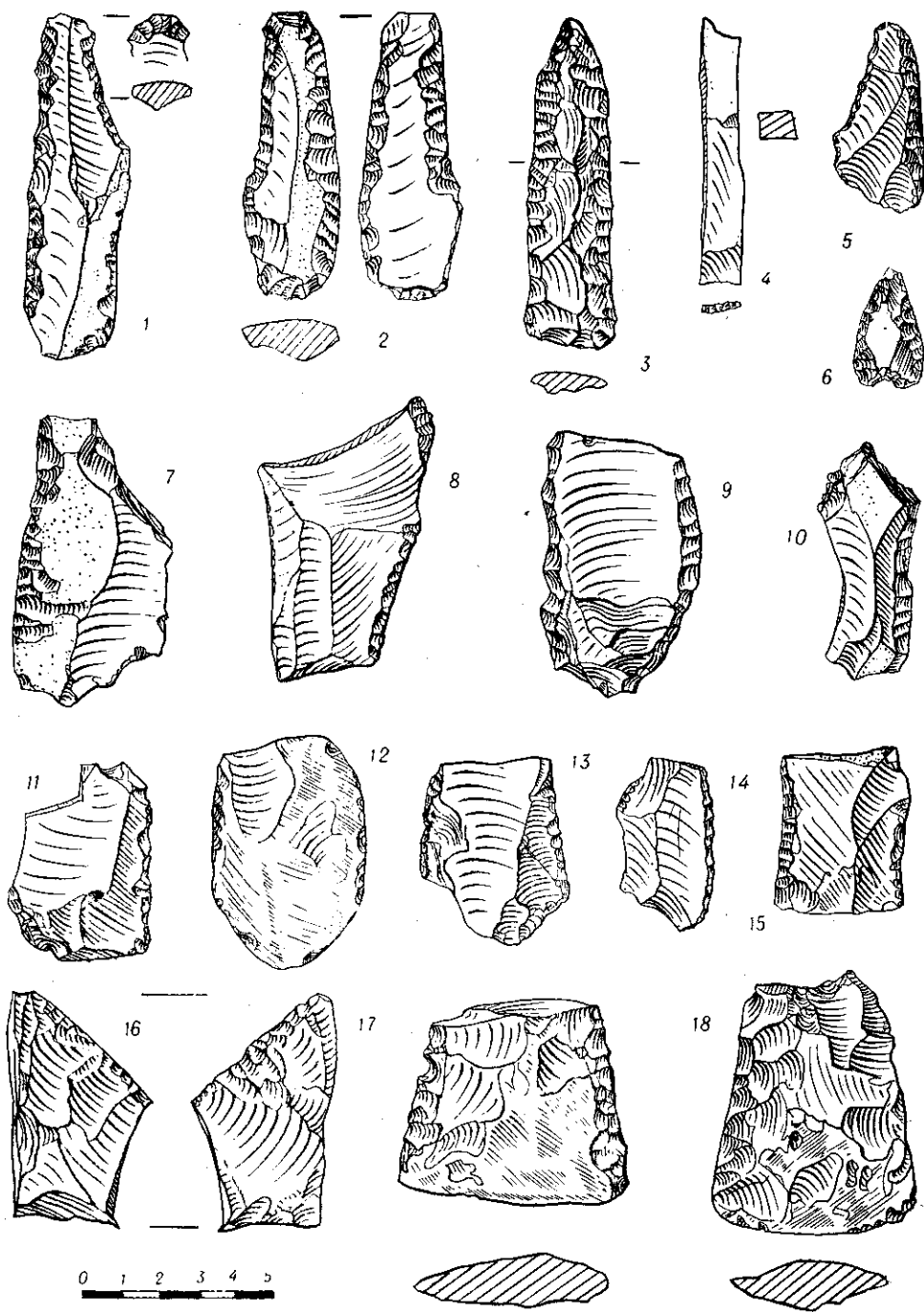

Рис. 4. Крем'яні вироби з поселення (с. Усичі).

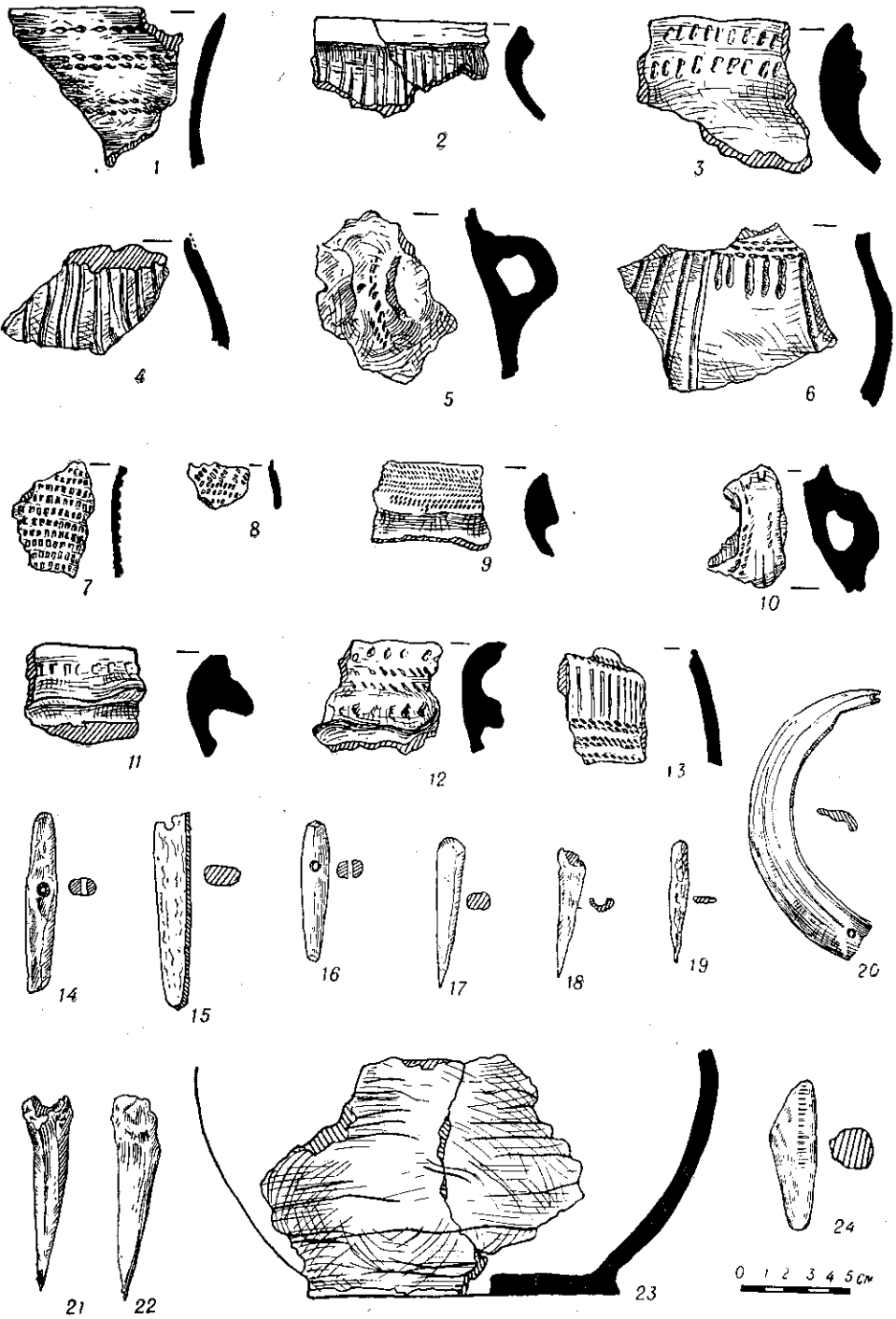

Рис. 5. Посуд та кістяні вироби з поселення (с. Усичі).

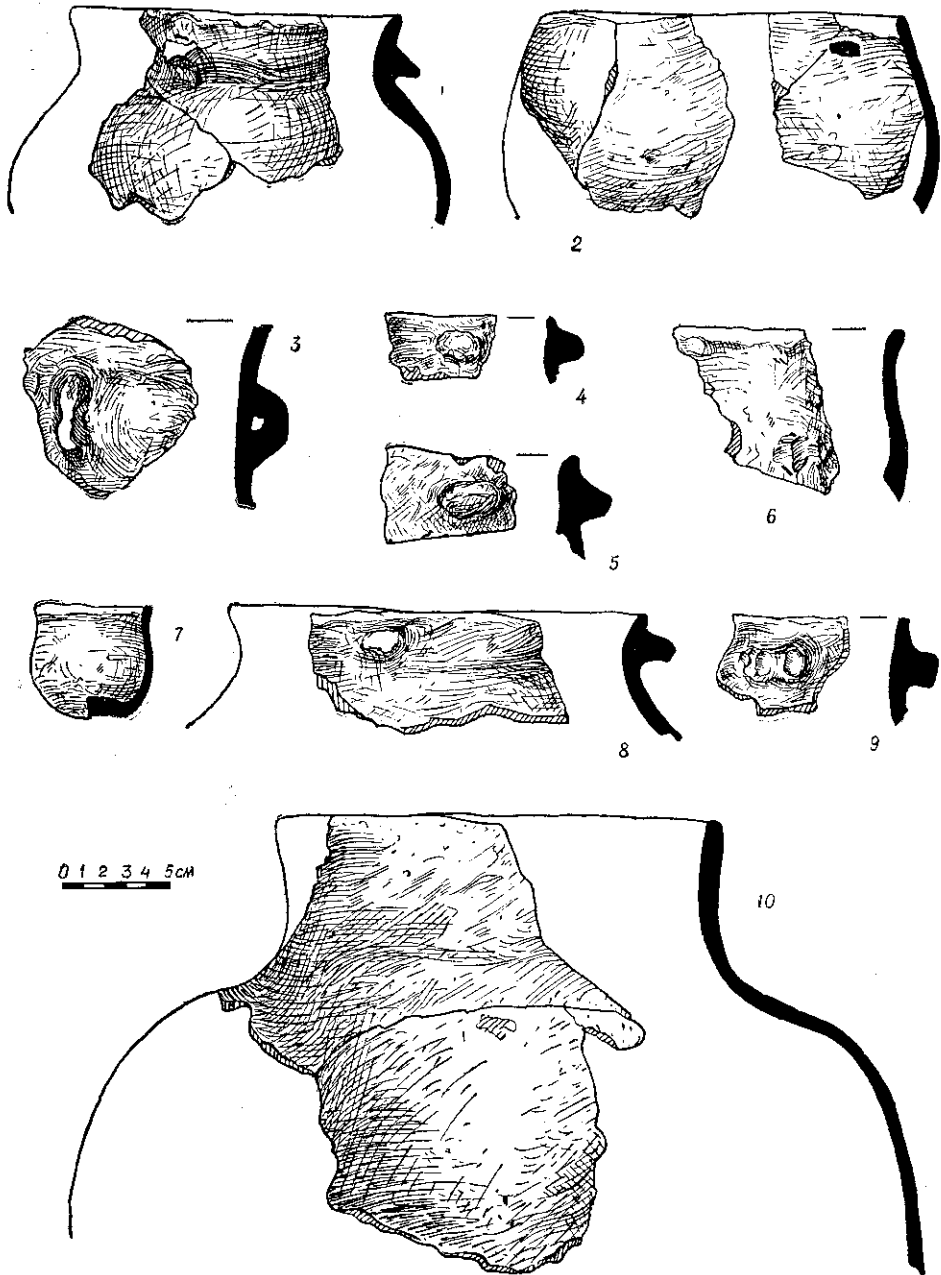

Рис. 6. Зразки посуду з поселення (с. Усичі).

від житла також було виявлено поховання¹². Скорчене трупокладення було досліджено і на поселенні поблизу с. Білів. Небіжчик лежав головою на схід, на лівому боці. Права рука його зігнута в лікті, ліва — дещо відкинута. При ньому були три кістяні намистинки, з них дві—біля ступнів ніг, третя — біля ліктя правої руки. Дві з них біконічні, одна — ви-

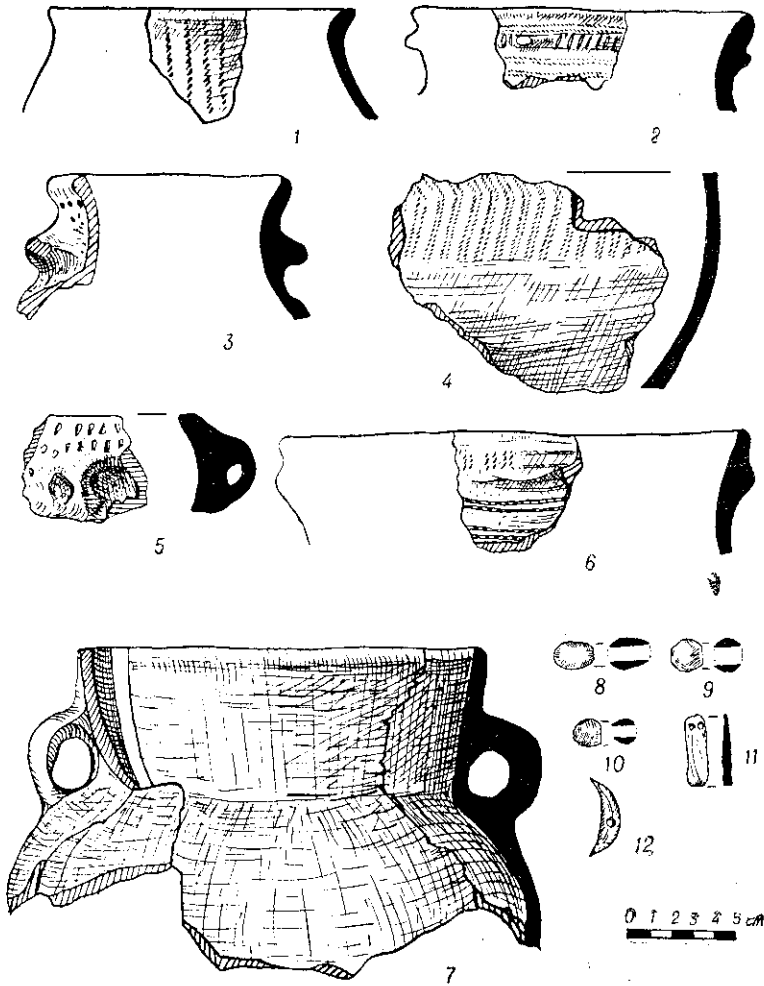

Рис. 7. Матеріали з поселення (с. Білів).

довжено-округла (рис. 7, 8—10). Знайдені неподалік від поховання підвіска з черепашки і підвіска із зуба собаки, можливо, також відносяться до стижівської культури (рис. 7, 11, 12).

Речовий матеріал з поселення складається з невеликої кількості крем'яних знарядь праці, глиняного посуду та інших окремих виробів. Переважають невеликі ножевидні знаряддя на невеликих пластинах і відщепках (рис. 4, 5, 7—15). Серед них виділяються два ножі на видовжених пластинах. Лезо їх двобічне, старанно оброблене ретушшю з обох боків і заполіровано від користування. Ручна частина їх лише частково підправлена ретушшю. Довжина одного з них становить 7,7 см, леза — 4,5 см (рис. 4, 1—2). Цікавим є ножевидне знаряддя у вигляді звичайного шевського ножа (рис. 4, 16), а також вузька видовжена прямокутна

¹² Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волні.— МДАПВ, вип. 3, стор. 24.

пластинка, один кінець якої увігнутий і підретушований (рис. 4, 4). Менш характерними є ножі, виготовлені на невеликих пластинах (рис. 4, 5). Подібні ножевидні знаряддя відомі з поселень у Ставку¹³, Стжижуві¹⁴ та ін.

У комплексі крем'яних знарядь є кілька пошкоджених сокир, значно тонких, овальних у розрізі, з розширеним дугастим лезом. Прилезова частина їх зашліфована (рис. 4, 17—18). Аналогічні сокири відомі з Стжижува¹⁵, Ставка¹⁶ та інших пам'яток.

Серед предметів озброєння знайдено крем'яний наконечник списа і стріли. Наконечник списа досить примітивний. Він являє собою овальну в розрізі пластину з майже паралельними краями, які звужуються біля самого вістря. Його черенок невиділений, лише по боках є незначні заглиблення. Наконечник старанно оброблений ретушшю, злегка заполірований від користування. Його довжина 9 см, ширина 2,5 см, товщина 0,3 см (рис. 4, 3). Слід підкреслити, що це поки що поодинокі знахідки наконечників подібного типу. Відомі до цього часу наконечники трикутні з черенком (Стжижув)¹⁷ або листовидні, наприклад, у Зозові¹⁸.

Наконечник стріли видовжено-серцевидний, довжиною 1,6 см, краї і основа його підретушовані (рис. 4, 6). Він має аналогії серед наконечників з поселення у Стжижуві¹⁹.

Необхідно зазначити, що на дослідженій площі поселення дуже рідко траплялися відходи, зв'язані з виготовленням крем'яних знарядь. Можна припустити, що вони виготовлялися у тій частині поселення, що залишилась недослідженою, або ж поза його межами. На користь другого припущення свідчить родовище кременю, відкрите близько 400 м на північний схід від поселення, на пологому схилі протилежного берега річки. Численні куски і ядра його знаходяться на площі близько 100×50 м. Тут знайдено частину крем'яної сокири і кілька дрібних уламків ліпної кераміки, деякі з них близькі до кераміки з поселення.

З кам'яних виробів на поселенні виявлено уламки кількох зернотерок та розтиральник, виготовлених з крихкого з домішкою слюди граніту. Його властивість — порівняно легко піддаватись подрібненню, а також наявність у ньому різноколірових вкраплень слюди була використана мешканцями поселення. Зокрема, його вживали у дрібно потовчену вигляді як домішку до глиняної маси, з якої виготовляли посуд.

Серед виробів з кісток є кілька проколок із заполірованим від ужитку вістрям (рис. 5, 17—22). Звертають на себе увагу три невеликі пластини із звуженими кінцями та малим отвором, розміщеним приблизно посередині. Довжина їх 8—10 см, товщина — 0,8 см (рис. 5, 14—16). Кілька близьких за виглядом виробів з поселення у с. Стжижув Є. Глосік вважає шилами²⁰. Подібні вироби знайдені також на могильнику в Торчині. Але

¹³ Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, стор. 24.

¹⁴ J. Głosik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII, стор. 152, табл. VI, 1, 4—9; VII, 2.

¹⁵ Там же, табл. VII, 7, 19; IX, 17.

¹⁶ Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, рис. 6, 25, 26.

¹⁷ J. Głosik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII, табл. X, 11, 17.

¹⁸ І. К. Свешніков. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя.— МДАПВ, вип. 4, табл. II, рис. 13.

¹⁹ J. Głosik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII, табл. XIII, 2.

²⁰ Там же, стор. 151, табл. IX, 2, 4, 5.

точніші відомості про те, де вони знаходились у похованнях, що певною мірою пролило б світло на їх призначенням, невідомі²¹. Цікавою є також підвіска з розколотою ікла кабана довжиною 12 см і шириною 2 см. На кінцях вона має отвори для підвішування. Поверхня її сильно заполірована (рис. 5, 20). Вище вже вказувалось, що вона подібна до підвісок з могильника у с. Межановіце. Вони відомі також з поховання у с. Крєвіце (повіт Томашув Любельський)²² та могильника в с. Скоморохи Мале (повіт Грубешів), котрий, як гадає З. Слюсарський, належав носіям межановицької культури²³. Інша кістяна підвіска у вигляді плоскої чотирикутної пластинки (3,5×1,9 см) з малим округлим отвором посередині. Знайдено також частину рога козулі, на якому нанесено ряд поперечних нарізок (рис. 5, 24).

Невелика кількість і поганий стан збереження кераміки не дозволяють детально з'ясувати її форми. Слід зазначити, що у техніці виготовлення і формах посудин простежуються істотні відмінності. В зв'язку з цим усю кераміку можна розділити на дві основні групи. Кераміка першої групи виготовлена з домашньою дрібною піску, часто товченого граніту, порівняно добре, хоч і нерівномірно випалена. Її коричнева з темними плямами, рідше темно-сіра поверхня з характерними слідами згладжування пучком трави чи пруття, що йдуть переважно у горизонтальному, рідше у вертикальному напрямках. Посудини мали низькі відігнуті вінця, які, звичайно, потовщені у вигляді відтягнутого реберчастого валика. Під краєм деяких посудин прикріплені кілька горизонтально-видовжених виступів, а інколи дуговидні вушка (рис. 5, 3, 5, 9—12, 23). На основі зіставлення описаних фрагментів з посудом інших пам'яток²⁴ можна вважати, що вони належали невеликим горщикам і амфорам з двома вушками. Типовим є орнамент на вінцях у вигляді кількох парних горизонтальних відтисків шнура, рідше одного-двох рядків коротких вертикальних штампових заглиблень; нерідко обидва мотиви виступають разом (рис. 5, 12). Деякі посудини прикрашені на верхній частині вертикальними пролощеними або заглибленими лініями, а під шийкою кількома горизонтальними відтисками шнура (рис. 5, 1, 2, 4, 6). Звертає на себе увагу верхня частина однієї посудини, орнаментована горизонтальними і скісними рядками дрібних штампових заглиблень, заповнених білою фарбою (рис. 5, 7—8). Подібний спосіб орнаменту є рідкісним для кераміки стжижівської культури. Він виступає поки що лише на одній з посудин на поселенні у с. Стжижув²⁵. Інколи посудини прикрашено вертикальними заглибленими лініями, обмеженими горизонтальними відтисками шнура (рис. 5, 13).

Посуд другої групи виготовлений менш старанно. В його стінках простежується значна домішка шамоту, рідше — подрібненого граніту. Випал його слабший, темно-сіра поверхня переважно горбкувата. Переважають невеликі горщики з розширеним плавним заокругленим тулубом, низькою вузькою шийкою та легко відігнутими вінцями, під краєм яких прикріплені кілька невеликих видовжених виступів, деколи прикра-

²¹ Архів відділу археології Інституту суспільних наук (Львів).

²² J. Głósik. Kultura strzyżowska. — Materiały starożytne, XI. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968, табл. XII, 3.

²³ Z. Słusarski. Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w miejsc. Skomorochy Małe, pow. Hrubieszów. — Wiadomości archeologiczne, t. XXIII, z. 1. Warszawa, 1956, стор. 99, рис. 8.

²⁴ J. Głósik. Osada kultury ceramiki sznurowej Strzyżówie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939. — Materiały starożytne, t. II, табл. I—VI; Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині. — МДАПВ, вип. 3, рис. 4, 5.

²⁵ J. Głósik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżówie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939. — Materiały starożytne, t. II, стор. 151, табл. III, 2.

шених двома ямками (рис. 6, 1, 4, 5, 8, 9). Дещо інший вигляд мала доволі велика амфоровидна посудина з сильно розширеним тулубом та високою вузькою шийкою з легко відігнутим краєм (рис. 6, 10). Деякі посудини мали на верхній частині тулуба прямокутні вушка з горизонтальним отвором або псевдовушка (рис. 6, 3, 6).

Від описаного посуду дещо відрізняються дві посудини, виготовлені з домішкою піску, поверхня їх частково згладжена. Одна з них — це миска біконічної форми з прямим краєм. Діаметр її вінець 16,6 см (рис. 6, 2). Друга має невиразне легко увігнуте дно, опуклі стінки та відігнуті вінця. Її висота 5 см, діаметр дна 3,5 см, вінець 5 см (рис. 6, 7).

Ця група посуду викликає значний науковий інтерес, оскільки вона невідома з інших пам'яток культури шнурової кераміки на Волині. Близькі за технікою виготовлення і формою посудини зустрічаються лише на пам'ятках межановицького типу в Південній Польщі²⁶. Подібний горщик відомий також з місцевості Чернецін Подуховни у повіті Краснистав. Деякі дослідники висунули думку про існування окремого — чернецінського — типу пам'яток культури шнурової кераміки, який, на їх погляд, є дещо старшим від стжижівської культури²⁷.

Знайдені на поселенні окремі кістки тварин належали великій рогатій худобі, свиням, вівцям і козам. Дика фауна представлена кістками кабана і козулі²⁸.

Поселення поблизу м. Торчина

Досліджений Я. Фітцке у 30-ті роки могильник культури шнурової кераміки в Торчині давав підстави думати про наявність поблизу нього поселення. Лише на початку 60-х років воно було виявлене²⁹.

Поселення знаходиться на східній околиці міста, на віддалі близько 300 м на схід від могильника, по обидві сторони шосейної дороги Луцьк—Володимир-Волинський, на лагідному південно-східному схилі, оточеному зі сходу долиною р. Сарна, з півночі — вузькою долиною поточка, що впадає в річку. Площа його близько 250×70 м.

Розкопки були проведені в північно-східній його частині, поблизу недіючого кар'єру, в стінці якого були виявлені залишки глиняної печі з уламками посуду стжижівського типу. В межах розкопу (160 м²) знахідки залягали у сірому суглинку, який на глибині близько 0,7 м переходив у материк. На дослідженій площі було відкрито дві ями³⁰.

Одна з них була майже овальна з прямими стінками та приблизно рівним дном. Розміри її 3,4×1,9 м, глибина 0,9 м. В одному місці дно переходило у невелику ямку розмірами 0,7×0,5 м і глибиною 1,65 м від поверхні. У заповненні споруди знаходилися уламки кількох посудин (деякі з них прикрашені шнуровим орнаментом), частина кам'яної зернотерки, невелика кількість кісток тварин і крем'яних відщепів.

Друга яма була приблизно округла з прямими стінками та рівним

²⁶ Слід зазначити, що кераміка межановицького типу також неоднорідна за технікою виготовлення. На одних пам'ятках переважає посуд, виготовлений з домішкою товченого граніту і з горбкуватою поверхнею, на інших — з пролощеною поверхнею та шнуровим орнаментом (J. Machnik. *Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce. — Materiały do prehistorii ziem polskich*, t. III, z. 1, стор. 5, табл. I, 1, 6, 8; V, 4, 6).

²⁷ J. Głosik, J. Gurba. *Strzyżów terenem badań archeologicznych.* — ZOW, t. XXIX, z. 2. Wrocław—Poznań, 1963, стор. 122, 3; Його ж. *Kultura strzyżowska.* — *Materiały starożytne*, t. XI. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968, стор. 28.

²⁸ За визначенням кандидата біологічних наук К. А. Татарінова.

²⁹ Знахідки зібрані вчителем Г. О. Гуртовим і зберігаються у місцевому краєзнавчому музеї.

³⁰ У розкопі знайдено також окремі фрагменти кераміки енеолітичного і ранньозалізного часу.

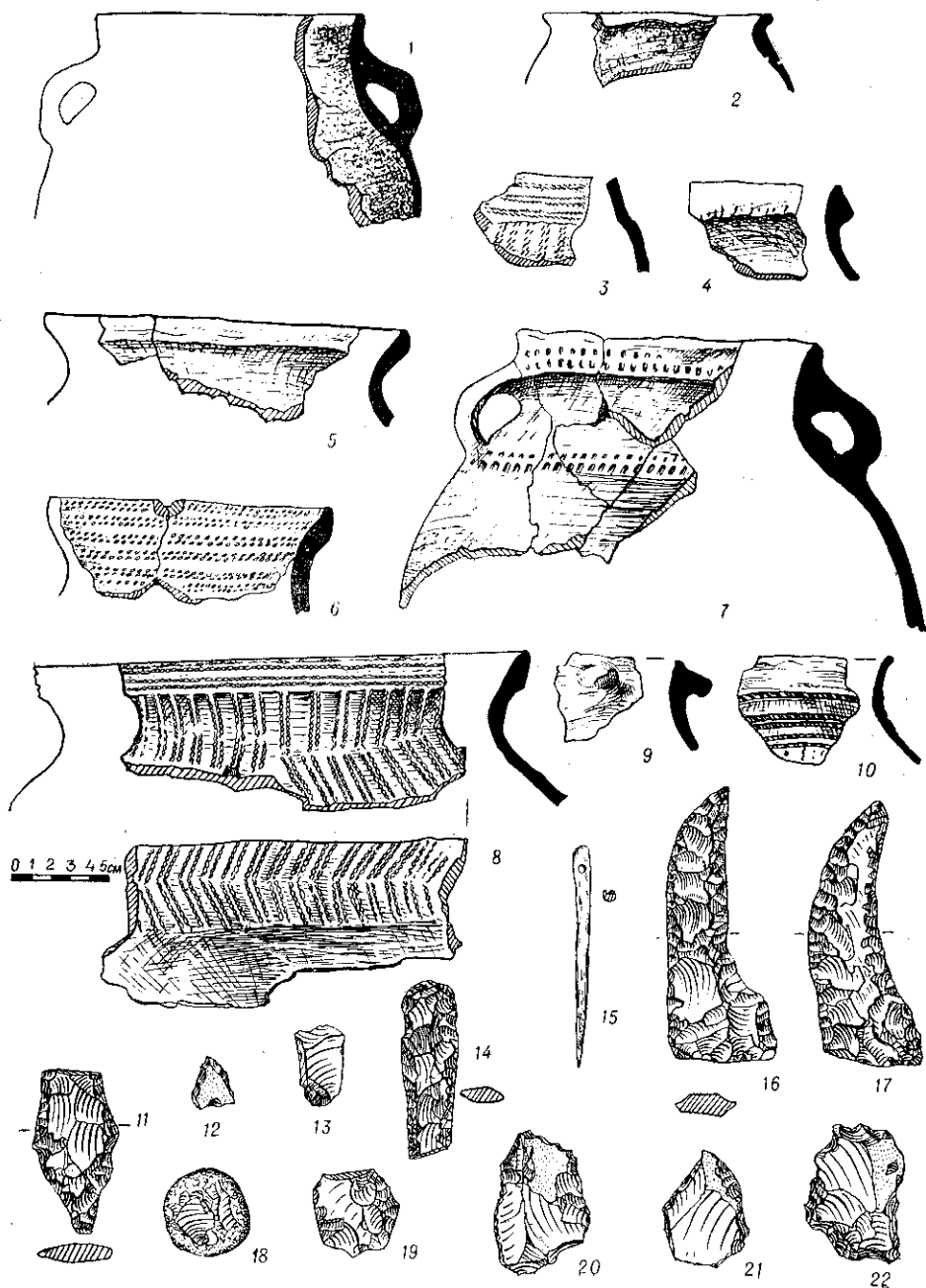

Рис. 8. Матеріали з поселення (м. Торчин).

дном. Її діаметр близько 1,7 м, глибина 1,2 м від сучасної поверхні. В заповненні ями знайдено фрагменти амфори (рис. 8, 6), кілька крем'яних пошкоджених ножів і трикутний наконечник стріли (рис. 8, 13).

Поблизу північно-східної стінки першої ями знаходилося невиразне заглиблення приблизно округлої форми, заповнене темною землею. Діаметр його становив близько 1,8 м, глибина 0,6 м від поверхні. Тут виявлено уламки чотирьох посудин, серед яких виділяється частина амфори і фрагмент іншої посудини, прикрашеної шнуровим орнаментом.

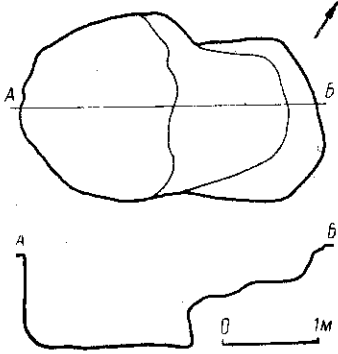

Рис. 9. План і розріз житла (м. Торчин).

Найбільш цікавою виявилася споруда, відкрита у траншеї (10×2 м), закладеній на віддалі 20 м на схід від розкопу. Під шаром чорної твердої землі, на глибині 0,7 м від поверхні, виступили контури великої ями, ймовірно, житлового призначення. Вона мала овальну форму з прямими стінками та рівним утоптанним дном. Її розміри 1,7×2 м, глибина 1,7 м від сучасної поверхні. Крім того, до її північної стінки послідовно примикали два півокруглі заглиблення. Розміри заглиблення, яке безпосередньо примикало до ями, 1,6×1,5—1,7 м, глибина 1,1 м від поверхні. Друге заглиблення було

зовсім плитке і менш виразне. Звідси, мабуть, знаходився і вхід до ями. Загальна довжина споруди становила понад 3 м (рис. 9). У заповненні ями виявлено грудки глиняної обмазки, окремі уламки близько п'яти посудин, серед них одна прикрашена шнуровим орнаментом (рис. 8, 8), три крем'яні відбійники, кілька скребковидних і пожевидних знарядь і пошкоджену сокиру (рис. 8, 20—22), дві кістяні проколки (рис. 8, 15), а також окремі кістки свині і великої рогатої тварини. На дні землянки лежали крем'яний серп і пошкоджений наконечник списа (рис. 8, 11, 16).

Шурфом, закладеним на схилі з другого боку шосе, на віддалі близько 200 м від розкопу, виявлено культурний шар, в якому кількісно переважали матеріали ранньозалізного часу, а знахідки стижівського типу зустрічалися рідко.

Речовий матеріал з поселення невеликий, але досить різноманітний. Знаряддя праці репрезентовано невеликими скребковидними і ножевидними знаряддями переважно на широких відщеплах і в цілому не відзначаються старанністю виготовлення (рис. 8, 13—20—22). Слід згадати також про кілька округлих крем'яних відбійників (рис. 8, 18, 19). На їх фоні виділяються високою технікою обробки два широкі ножевидні серпи з дугастою спинкою і лезом, заполірованим від ужитку (рис. 8, 16, 17). Один з них виготовлений з сокири, його лезо майже пряме (рис. 8, 16). З предметів озброєння знайдено два пошкоджені наконечники списів і наконечник стріли. Наконечники списів помітно різняться між собою. Один з них біконічний із заглибленням у черенковій частині, другий — листовидний, з невиразним черенком. Вістря наконечників доволі тонкі, що викликало їх поломку (рис. 8, 11, 14). Наконечник стріли трикутний і досить недбало оброблений (рис. 8, 12).

Цікавою знахідкою є тонка кістяна проколка (голка?) довжиною 11 см. Вістря її довге, у протилежному кінці просвердлено невеликий отвір (рис. 8, 15). Подібні вироби, або шпильки, як їх називає Я. Махнік, відомі також на пам'ятках межановіцького типу³¹.

Кераміка близька до посуду першої групи з поселення поблизу с. Усичі. Зокрема, виділяються дві частково збережені амфори із заокруг-

³¹ J. Machnik. Stosunki kulturowe na przelomie neolitu i epoki brązu w Malopolsce.— Materiały do prehistorii ziem polskich, t. III, z. 1, tabl. VIII, 4, 5.

леним тулубом, невисокою шийкою та низькими потовщеними при основі вінцями, під якими симетрично прикріплені два дуговидні вушка і два виступи. Одна з них прикрашена на вінцях і верхній частині тулуба подвійними рядками штампових заглиблень. Діаметр вінець їх 14—16 см (рис. 8, 1, 7). Подібні посудини відомі з Ставка³² і Стжижува³³.

Інкони зустрічалися фрагменти горщиків з невисокою шийкою та дещо більше відігнутими, ніж у амфор вінцями. Деякі з них прикрашені на вінцях і шийці горизонтальними відтисками шнура, а на одному з них нанесено також з обох боків вертикально-зигзаговидні парні відтиски (рис. 8, 2—6, 8, 10). Останній мотив зустрічається рідко. У подібний спосіб прикрашена посудина з поруч розташованого могильника³⁴, посудина з Ставка³⁵, Біліва (рис. 7, 4) та ін.

Звертає на себе увагу та обставина, що на поселенні знайдено окремі фрагменти кераміки, близької за виглядом до посуду другої групи з поселення поблизу с. Усичі. Серед них виділяється частина вінець посудини, під краєм якої знаходиться округлий виступ (рис. 8, 9).

Домашні тварини представлені окремими кістками великої рогатої худоби і свиней.

На північ від описаних поселень, зокрема в околиці с. Шепель, відкрито сліди ще двох поселень. Одне з них лежить на віддалі близько 0,5 км на південний захід від села, на південному схилі лівого берега р. Сарни. Воно займало площу близько 200×100 м. Фрагменти посуду близькі за виглядом до кераміки першої групи з поселення поблизу с. Усичі. Знайдено тут, зокрема, частину амфорки з високою, злегка відігнутою, шийкою та двома вушками.

Сліди другого поселення виявлено близько 1 км на південь від попереднього, на правому високому давньому березі річки. У стінках військових траншей зустрічаються дрібні уламки кераміки та інші культурні залишки.

Отже, племена стжижівської культури оселялися не лише по берегах великих рік (Західний Буг, Стир), але й невеликих, тепер уже зовсім малих.

Заслуговує на увагу й близькість розташування поселень. Важко сказати, чи ці поселення існували одночасно, чи мешканці одного після певного проміжку часу переселялися на нове. Відносно поселень поблизу с. Усичі і Торчина можна припустити, що вони були залишені його мешканцями. Це підтверджує відсутність в житлах придатних для ужитку виробів. Певна закономірність простежується і в топографії поселень. Вони розташовані на пологих південних схилах, хоч поблизу знаходяться високі давні береги.

Важливе значення мають дані про характер жител. Матеріали з раніше досліджених поселень були недостатні для з'ясування цього питання. Так, на поселенні в с. Стжижув були відкриті лише невеликі ями³⁶, а поблизу с. Ставок виявлено лише одну яму зі слідами попелу на її дні³⁷. В житлі на поселенні неподалік від с. Зозів також не було виразних слідів печі чи вогнища³⁸. На поселенні недалеко від с. Усичі житла

³² Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, стор. 27, табл. III, 1.

³³ Z. Podkowińska. Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935—1937 oraz 1939.— Archeologia Polski, t. VI, z. 1. Warszawa, 1960, стор. 52, табл. III, 1.

³⁴ T. Sulimirski. Polska przedhistoryczna, cz. II. Londyn, 1957, стор. 236, рис. 59.

³⁵ Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, рис. 5, 15.

³⁶ J. Głosisik. Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935—1937 i 1939.— Materiały starożytne, t. VII, стор. 80 та ін.

³⁷ Ю. М. Захарук. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині.— МДАПВ, вип. 3, стор. 23—24.

³⁸ І. К. Свешніков. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя.— МДАПВ, вип. 4, стор. 51.

мали характер напівземлянок з вогнищами біля них. Поселення поблизу торчина дало інший тип житлової споруди, а саме землянку без виразних слідів вогнища. Все це дозволяє вважати, що житла на різних поселеннях мали певні особливості.

Серед речового матеріалу з описаних поселень порівняно з іншими пам'ятками зустрічаються деякі нові типи знарядь і виробів, наприклад, крем'яні ножі з виділеним лезом, наконечник списа з поселення поблизу с. Усичі. Деякі речі із згаданих поселень (підвіска з ікла кабана, кістяна проколка з отвором) мають аналогії в межановіцькій групі. Значна частина кераміки, зокрема із згладженою поверхнею, є типовою для посуду стжижівського типу. Слід лише зазначити, що серед посуду з вищеописаних поселень майже немає мисок. Останні часто зустрічалися на поселеннях у сс. Ставок і Стжижув. Дещо інша картина спостерігається на пам'ятках в басейні р. Устя — лівої притоки р. Горинь. На думку І. К. Свешнікова, миски є однією з найбільш поширених форм посуду³⁹.

Значний інтерес викликає кераміка з горбкуватою поверхнею поблизу с. Усичі, що відрізняє це поселення від поселень у сс. Стжижув, Ставок та ін. З другого боку, поки що немає достатніх підстав виділяти його в окремий тип. Розташоване поблизу торчинське поселення дало лише окремі фрагменти кераміки з горбкуватою поверхнею. При цій нагоді слід згадати про кілька посудин, знайдених ще у 30-ті роки неподалік від с. Коршів, Волинської обл., які також не мають близьких аналогій серед посуду інших поселень стжижівської культури. Це амфоровидна посудина з двома вушками і двома виступами у верхній частині тулуба. Поверхня її вигладжена, на шийці прикрашена скісними відбитками шнура. Друга, дещо менша, опуклобока має відігнуті вінця з двома вушками під ними. Орнамент складається з вертикальних відбитків шнура. Є. Глосік зраховує ці посудини до локального коршівського типу⁴⁰.

На поселенні поблизу с. Білів серед типових для стжижівської культури фрагментів кераміки (рис. 7, 1—6) є одна доволі велика амфоровидна посудина з високими, легко відхиленими, вінцями та двома дуговидними вушками на переході вінця у тулуб. Посудина виготовлена з погано очищеної глини з домішкою піску і товченого кременю. Поверхня її, на відміну від інших посудин з цього поселення, старанно пролощена без характерних слідів від згладжування (рис. 7, 7).

Все це вказує, що посуд стжижівської культури має певні особливості, що, можливо, вказує на неодночасність його існування, зв'язки з пам'ятками інших груп. Специфіку керамічного комплексу поселення недалеко від с. Усичі слід пояснювати, ймовірно, зв'язками чи взаємозв'язками з носіями межановіцької групи, хоч сам посуд не є імпортом з межановіцьких пам'яток.

Пам'ятки межановіцької групи, на думку польських дослідників, зокрема Я. Махніка, виникли на основі пам'яток типу Хлопце—Веселе, який має ряд елементів культури дзвоновидних кубків і культури шнурової кераміки⁴¹.

Описані матеріали не дозволяють детально зупинитись на питаннях господарства та інших сторонах життя племен стжижівської культури у басейні р. Сарни. Очевидно, основою їх господарства було землеробство і скотарство, важливе місце займало полювання, виготовлення виробів з кременю. Відмінності в інвентарі описаних поховань, можливо, відображають різне суспільне становище небіжчиків.

³⁹ І. К. Свешніков. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя. — МДАПВ, вип. 4, стор. 53.

⁴⁰ J. Głosiński. Wolyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i wcześniejszej epoki brązu w Państwowym muzeum archeologicznym w Warszawie.— Materiały starożytne, t. VIII. Warszawa, 1962, стор. 172.

⁴¹ J. Machnik. Z badań nad początkami epoki brązu w Małopolsce.— Archeologia Polski, t. XI, z. 2. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1966.

Абсолютна хронологія стжижівської культури розроблена ще недостатньо. Останнім часом Є. Глосік датує її першим періодом бронзи (XVIII—XV ст. до н. е.)⁴². До 1800—1600 рр. до н. е. відносить існування пам'яток межановіцького типу Я. Махнік⁴³. Отримані матеріали не вносять змін у це датування. Можна вважати, що описані поселення також існували у другій чверті II тисячоліття до н. е.

Н. А. ПЕЛЕСИШИН

Новые поселения стжижовской культуры на Волини

Резюме

В 1965 г. проведены небольшие раскопки поселений стжижовской культуры в с. Усычи и г. Торчын, Волинской обл. Были открыты остатки жилищных и хозяйственных сооружений, а также значительный комплекс орудий труда, глиняной посуды и других изделий, являющихся ценным источником для изучения истории племен стжижовской культуры в бассейне р. Стырь.

В. Д. БАРАН

Поселення черняхівського типу поблизу с. Дем'янів у Верхньому Подністров'ї

У 1968 р. Дністриансько-Волинською археологічною експедицією Львівського університету проведені розкопки поселення черняхівського типу поблизу с. Дем'янів (Дем'янів II), Галицького р-ну, Івано-Франківської обл. Поселення відкрите автором у 1957 р. Воно разом із чотирма іншими відкритими нами поселеннями в цьому районі складає групу селищ черняхівського часу, розміщених на невеликій віддалі одне від одного. Важливою особливістю цього поселення є те, що воно, на відміну від інших селищ цієї групи (Бовшів II, Бовшів III і Коростовичі), одношарове, що дозволяє використати здобуті на ньому матеріали як еталон при вивченні пам'яток черняхівського типу Верхнього Подністров'я, які часто бувають перекриті більш пізніми нашаруваннями із слов'янськими матеріалами VI—VII ст.

Поселення розташоване на західній окраїні села. Воно займає південний пологий схил урочища Росохи. З півдня урочище прилягає до вузької лугової долини, по якій протікає безіменний потічок, що впадає у р. Гнилу Липу — ліву притоку Дністра, з півночі і заходу його оточують так звані «Середні Горби».

У 1970 р. на поселенні автором було проведено шурфування; виявлено сліди двох заглиблених споруд та зібрано уламки ліпного і гончарного посуду, залізний серп та інші предмети¹.

Культурний шар збережений досить добре. Він залягає на глибини

⁴² J. Głosik. Kultura strzyżowska.— Materiały starożytne, XI. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1968, стор. 37.

⁴³ J. Machnik. Stosunki kulturowe na przełomie neolity i epoki brązu w Małopolsce.— Materiały do prehistorii ziem polskich, cz. III, z. 1, стор. 37.

¹ Л. І. Крушельницька. Нові матеріали до археологічної карти Верхнього Подністров'я.— МДАПВ, вип. 4. К., 1962, стор. 134—136.